

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE İRKÇILIĞIN VE NEFRET SÖYLEMLERİNİN İNCELENMESİ

 Serpil BARDAKÇI TOSUN* Aysun GÜNDÜZ ÖNAL**

ÖZET

Toplumlar, göçmenler ve diğer etnik kökenlerle iç içe yaşarken ırkçılık ve nefret söylemleri öne çıkabilmektedir. Bu durum, geçmişte atasözleri ve deyimlerle ifade edilirken günümüzde ifadelerin yerini davranışlar almaya başlamıştır. İrkçılık, günümüzün en tehlikeli toplumsal ayrıştırıcısı olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada toplumdaki göçmenlere ve diğer azınlık gruplara yönelik ırkçılık ve nefret ifade eden söylemler, atasözleri ve deyimler üzerinden incelenerek Türkiye’de en çok hangi toplulukların nefret ve ırkçılığa maruz kaldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Verilerin toplanması ve kategorilere ayrılması için doküman ve içerik analizi yöntemi kullanılırken verilerin incelenmesi için eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde Türkiye’de en çok Çingeneleler, Araplar, Kürtler ile “gâvur” olarak tanımlananların ötekileştirildiği tespit edilmiştir. Çalışmada atasözleri ve deyimler sözlüklerinden, literatür taramasından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ırkçılık, nefret söylemi, atasözleri ve deyimler, söylem analizi, ötekileştirme

Analysing Racism and Hate Speech in Proverbs and Idioms

ABSTRACT

Racism and hate speech can become prominent when communities live in close proximity to migrants and other ethnicities. While this situation was expressed in proverbs and idioms in the past, behaviors have started to take the place of expressions today. Racism is recognized as the most dangerous social discriminator of today. In this study, the discourses expressing racism and hatred against immigrants and other minority groups in society were analyzed through proverbs and idioms to determine which communities in Turkey are most exposed to hatred and racism. While the document and content analysis method was used to collect and categorize the data, the critical discourse analysis method was used to analyse the data. As a result of the study, it has been determined that Gypsies, Arabs, Kurds, and those defined as “giaour” are otherised the most in Turkey. In the study, dictionaries of proverbs and idioms and a literature review were utilized.

Key Words: racism, hate speech, proverbs and idioms, discourse analysis, marginalisation

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, Antalya / TÜRKİYE, serpil.bardakci@alanya.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörlüğe Bağlı Birimler Türk Dili Bölümü, Antalya / TÜRKİYE, aysun.onal@alanya.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Bardakçı Tosun, S. & Gündüz Önal, A. (2025). Atasözleri ve deyimlerde ırkçılığın ve nefret söylemlerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(48), 41-63. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1573255>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 24 Ekim / October 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 15 Kasım / November 2024

Giriş

Atasözleri ve deyimler bir toplumun hafızası olarak bilinmektedir. Günümüzde zaman zaman anlamları kabul görmese de geçmişten geleceğe bir köprü görevi görmektedirler. Atasözleri ve deyimler; toplumların ortak kimliklerinin, değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin, dini inanışlarının, fikirlerinin, ortak geçmiş ve değerlerinin, düşüncelerinin, inançlarının, tecrübelerinin yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Alkaya, 2006: 90-91; Aksoy, 1988: 497, Yıldırım & Yıldırım, 2023: 460).

Atasözleri ve deyimler; toplumsal hafıza, öz kimlik ve toplumsal dayanışmayı ortaya çıkaran, toplumların diğerlerinden ayrılmasını sağlayan kültürel tanınma araçları olarak görülmektedir. Atasözleri ve deyimler dışlama, ötekileştirme barındırabildiği gibi bütünleştirici, kültürel olarak yakınlaştırıcı, ahlaki olarak düzenleyici özelliklere de sahip olabilmektedir. Ayrıca önceki toplum düzeninde “kabul görülenler” ve “ötekileştirilenler”i de anlayabilmemize yardımcı olan, kısa, öz, inandırıcılığı yüksek olarak görülen halk kültürü öğelerindedir (Fromm, 1973: 50-75; Aksoy, 1988: 497; Tapan, 2022: 680).

Toplumlar, dünya tarihinin tespit edildiği her dönemde çeşitli nedenlerle göç etmiş ve farklı kültürler iç içe yaşamak zorunda kalmıştır. Göç nedeniyle farklı kültürlerin bir arada bulunması bazı dönemlerde zorunlu olmasına rağmen günümüzde kişisel tercihler de bu konuda rol oynamaktadır. İnsanlar, her dönemde daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak istemekte ve bunu sağlayacak yerlere göç etmektedirler. Eski dönemlerde fiziki olarak yorucu ve yıpratıcı olmasına rağmen sonrasında güzel bir hayatın yaşanacağını umudu ile göç edilmekteydi. Günümüzde ise göç, birçok sorunu barındıran ve bazılarının çözülemeyecek boyuta geldiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların göç ettikleri yerlerde karşılaştıkları sorunlar çok çeşitli olmakla birlikte çalışmanın ilgi alanında da olan nefret söylemlerinin ve ırkçılığın en büyük ve çözülmesi en zor olanlar olduğu düşünülmektedir. Toplumlar, demografik özelliklerini ve kültürlerini, kendilerinden görmedikleri, dışladıkları, ötekileştirdikleri kişilerden korumak ve sakınmak adına; insan onuruna yakışmayacak davranış veya söylemlerde bulunabilmektedir. Devletler de insan hakları kapsamında yasalarla bu durumları engellemeye çalışmaktadır. Aslında günümüzde yaşanan nefret söylemleri ve ırkçılık; toplum içerisindeki bazı gruplarla, devletlerin yasal düzenlemeler karşısındaki çatışmalarının olduğu bir ortamda, diğer insanların kendisini korumak adına kentsel mekânda toplumsal ayrışmayı (gettolaşma) veya içine kapandığı bir durumu temsil etmektedir.

Atasözleri ve deyimlerde, toplumsal hafıza aktarılırken dönem içerisinde sayıca daha az olanlara veya göçmenlere karşı bakış açısının aktarılması, zaman zaman nefret söylemleri ve ırkçılıkla işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada tespit edilen atasözleri ve deyimlerde de bu durum açıkça görülmektedir. Çalışmanın temelini oluşturan atasözleri ve deyimlerin incelenmesi noktasında, eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Yöntem

İrkçılık ve nefret söylemi içeren atasözleri ve deyimlerin tespit edilmesinde atasözleri ve deyimler sözlüklerinden, çeşitli makale ve yayınlardan, literatür taramasından faydalanılmıştır. Doküman incelemesi ve içerik analizi tekniğiyle analiz edilen atasözleri ve deyimlerde yer alan ifade ve anlamlar belirlenmiş, incelenen atasözü ve deyimler kategorilere ayrılmıştır. Atasözü ve deyimler, nefret söylemi ve ırkçılık/aşağılama ve küçümseme, ticaret ve para, alışkanlıklar ve insani ilişkiler ile ilgili olanlar olarak 3'e ayrılmıştır. Tespit edilen 104 atasözü ve 22 deyimden; 71 atasözü ve 14 deyim nefret söylemi ve ırkçılık/aşağılama ve küçümseme barındırdığı görülmüştür. İkinci grupta 7 atasözünün ticaret ve para ile ilgili olduğu, üçüncü grupta ise 26 atasözü ve 8 deyim alışkanlıklar ve insani ilişkiler ile ilgili

olduğu belirlenmiştir. Atasözü ve deyimlerin gruptaki yerleri kişiye göre değişkenlik gösterebilir.

Çalışmanın hazırlık aşamasında yapılan doküman incelemesi ve içerik analizi tekniğiyle tespit edilen atasözü ve deyimler daha sonra eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmada 3 farklı yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın asıl yöntemi söylem analizi olduğu için diğer yöntemlerin sadece tanım verilerek anlatılması uygun görülmüştür. Doküman analizi; belirli bir amaç doğrultusunda yapılan bir çalışmanın kaynaklarını bulma, onları okuma ve değerlendirme işlemlerini içeren bir yöntemdir (Karasar, 2005: 35-40). İçerik analizi ise metne ilişkin tarafsız ve sistematik bilgi sunmayı hedefleyen bir araştırma yöntemidir (Koçak & Arun, 2013: 22).

Foucault tüm çalışmalarında söylem analizini kullanır. Söylem analizinin farklı birçok tanımı bulunmaktadır; ama genel olarak maddeye dayalı olduğu, üzerinde çalışılan konuları yeniden üreten kavramlar olduğu düşünülmektedir. Söylem, toplumun hafızasının dile getirilmesi ve siyasal erklerin toplumu yönlendirmesi için kullanılan bir yöntemdir (Foucault, 2014: 135,140,149; Foucault, 1981: 55-62; Şah, 2020: 212).

Siyasal erkler otoriter bir yönetim anlayışı benimserlerse, söylemlerini sert, tehditkâr ve serbest olarak kullanmaktadırlar. Demokratik yönetim anlayışını benimseyen siyasal erklerin, hitap ettikleri toplumun muhakeme yeteneği de gelişmişse söylemlerini daha ince, daha nahif ve anlamları saklı tutarak kullandıkları görülmektedir. Bu durumda söylem, her toplumda benzer sonuçlar oluşturmaz. Siyasal erkler, oy potansiyellerini arttırmak için söylemi kullandıklarında ise sonuçların çoğu zaman toplum hafızasındaki yerleşik kavramları değiştirdiği, özellikle de göçmenler ve farklı kültürler üzerinde de ayrıştırıcı olabildiği düşünülmektedir (Bardakçı Tosun, 2024: 127-128-129).

Dil, toplumların kimliğini ortaya koyan, toplumsal öğelerin aktarımını sağlayan önemli bir unsurdur. Bu kapsamda değerlendirildiğinde dil, söylem analizi ile metinler, bağlamlar, iktidar/bilgi ilişkisi, dilbilgisi, biçim yapıları gibi birçok alanda farklı şekillerde kullanılabilir. Dolayısıyla söylem analizi, tek bir alanda kullanılan yöntemlerden değildir ve farklı disiplinleri içeren çalışmaları kapsar (Yetim & Erdağ, 2018: 83).

Çalışmada doküman ve içerik analizi yapılarak gruplandırılan atasözleri ve deyimler söylem analizi kullanılarak incelenmiş ve ırklara göre atasözleri ve deyimler içerisindeki nefret söylemleri ve ırkçılık ifadeleri barındıranlardan 7 tanesinin analizi yapılmıştır. Bazı atasözleri ve deyimler, tüm yörelerde aynı anlamlara gelirken ve aynı ırktan kişiler için kullanılırken, bazıları ise sadece belli yörelerde belli ırklar için kullanılmaktadır. Aynı atasözleri ve deyimlerin farklı ırklar için kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu durumun o yörede yaşayan kişilerin hangi toplumlarla daha fazla iç içe yaşadığına göre değişiklik gösterdiği düşünülmektedir.

1. Atasözleri ve Deyimlerin Dil ve Kültür ile Olan İlişkisi

Toplumun yüzyıllar boyu ürettiği sözlü ve yazılı ürünler, değerler, gelenek ve görenekler kültürü oluşturur. Dil, kültürün en temel unsurudur. Kültür, dil aracılığıyla kendini ifade etme alanı bulur. Her millet kültürünü ve dilini yüzyıllar boyunca şekillendirir. Kültür, “Bir milletin dinî, ahlaki, akli, estetik, lisanî, iktisadi ve fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür.” (Gökalp, 1975: 27). Bir milletin dilinin ve kültür hazinesinin incelenmesi neticesinde milletin tarihi ve yaşayışı saptanabilmektedir. Bireyin ait olduğu kültürün özelliklerini benimsemesi, kendini o kültürün bir parçası olarak algılaması ve duygusal bağlılık hissetmesi kültürel kimliği oluşturur (Büyükkantarçoğlu, 2006: 68). Kültürel kimlik, milli kimliği oluşturan önemli unsurlardan biridir. Sosyal bir varlık olan insan, gerekli kültürlenme

ve bilgilenme seviyesine eriştiği takdirde bir kimliği temsil yeteneği kazanır (Özkan: 2018: 41). Kültürel kimliğin oluşmasında ve şekillenmesinde dilin rolü çok büyüktür. “Milli bir bakış açısı ile işlenen dil, kendi coğrafyasının dışında başka coğrafyalar için de anlaşma ve kültürel aktarım aracı olacak güce erişme kuvvet ve kudretine sahip olabilir. Bu açıdan milli şuurla kendisine yer bulan dil, ancak daha sağlam bir etkileşim ve iletişimi de beraberinde getirir.” (Kapağan, 2021: 11). Dil, kültürün hem ögesi hem de aktarıcısıdır. Bu nedenle ondan izler taşır. Dilin ve kültürel kimliğin oluşmasında, dayanışma duygularının güçlendirilmesinde halk kültürünü oluşturan atasözleri ve deyimlerin varlığı yadsınamaz.

Bir olayla ilgili tecrübe edilmiş bir sonucu kısa yoldan aktarmak için kullanılan kalıplaşmış sözler içinde en çok kullanılanlar atasözleri ve deyimlerdir. Dîvân-ı Lugâti't-Türk'te “saw” adıyla bilinen atasözleri, tarihsel gelişim sürecinde değişik adlar almıştır. İslamiyet'ten sonra “mesel, darbimesel, hikmet, hisse” adları kullanılmış, Cumhuriyet Dönemi'nde ise “atasözü, atalar sözü” adlarıyla var olmuştur (Sev, 2021: 565). Bu kavram batı dillerinde “proverbe, maxim, Sprichwort” terimleriyle karşlanır (Aksan, 1995: 362). Toplumun kültürel mirasını nesilden nesile aktaran bu kalıp sözler; halkın yaşadıklarını, hissettiklerini, değerlerini belirleyen kısa ve özlü anlatımlardır. Uzun gözlemler sonucunda halka mal olmuş bu ifadeler, öğüt verici sözler olarak göze çarpmaktadır. “Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır.” (Aksoy, 1988: 4). Deyimler ise gerçek anlamından az da olsa sıyrılmış, kendine özgü yeni anlamlar kazanmış kalıplaşmış söz öbekleridir.

Bu kalıp sözler tarihten, felsefeden, ahlaktan, sosyolojiden ve bunun gibi pek çok kaynaktan beslenir. Geçmişten beri kadın-erkek ilişkileri, evlilik, çocuk, siyaset, ekonomi, göç/göçmenler, kültür gibi toplumun algıda seçici olduğu pek çok konu kalıp sözlere yansımıştır. Toplumun miras olarak nitelendirdiği bu kalıp sözler gelecek nesillere dil vasıtasıyla aktarılmaktadır. Türk dili bu aktarımı yapabilecek en zengin dillerden biridir. Sözcüklerin kavram alanının çok geniş olması, sözlü kültür ürünlerinin gelecek nesillere sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamaktadır. Türk dilinin atasözü ve deyimleri bu kadar etkili kullanabilmesi dilin zenginliğini, atasözü ve deyimlerin çok olması ise eski bir dil olduğunu göstermektedir.

Karahan (2020: 32) atasözü ve deyimlerin tecrübelerden elde edilmiş olması, mecazlı söyleyişlerin varlığı, ilk söyleyeninin unutulmuş olması, sözcüklerinde çok fazla değişiklik olmaması gibi benzerliklerden dolayı birbirlerine karıştırıldığını, bu nedenle genellikle bir arada incelendiğini; ama atasözlerinin daha donmuş yapılar olduğunu ve söz diziminde değişiklik yapılamadığını, buna karşın mastar eki almış deyimlerde değişikliklerin yapılabildiğini belirtir. Demirci (2017: 235) ise deyimlerin atasözleri gibi çekimlenmiş dil unsurlarıyla bitmiş cümle olmaktan ziyade tam yargı bildirmeyen yan cümlecikler şeklinde bulunduğunu, en ayırt edici özelliklerinin -mAk mastar ekiyle bitmeleri olduğunu ifade eder. Atasözleri ve deyimler birçok dilde eş ya da yakın biçimde yaşarlar; ancak bu sözlerin hangi dilden alındığını anlamak güçtür. Farklı dillerde aynı düşünceyi paylaşan insanların farklı kelimelerle dile getirdikleri atasözleri ve deyimler aslında tüm insanlığın ortak bir paydada bulunduğu kanıtıdır. Türkçede “Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor.” ifadesi kullanılırken İngilizcede “its raining cats and dogs” kalıbının kullanılması buna örnek gösterilebilir (Aksan 1995: 362).

Şehirleşmenin artması ve teknolojinin gelişmesiyle beraber atasözleri ve deyimlerin kullanım sıklığı azalmaktadır. Yapılan çalışmalarla bu durumun önüne geçilmeye çalışılsa da yeni neslin bugün bazı kelimeleri bilmemesi ve kullanmaması, kelimelerin derin yapısını

kavrayamaması neticesinde birçok kalıp söz kullanımdan düşmektedir. Bazen de politik nedenlerle bazı atasözlerinin ve deyimlerin kullanımdan kaldırıldığı görülmektedir.

Türkiye’de son yıllarda ayrıştırıcı ve ötekileştirici dil kullanımında artış görülmektedir. Bir dilin diğerinden üstün olduğu görüşü dil temelinde ayrımcılığa sebep olmaktadır. Farklı kimliklere sahip insanların birbirlerini objektif olarak tanımlarının önündeki en büyük engellerden biri, diğer kimliklere yönelik olarak kullanılan aşağılayıcı ve içinde nefret barındıran atasözleri ve deyimlerdir (Alp, 2016: 156). Türkiye’de de diğer ülkelerde olduğu gibi öteki diye adlandırılan kimliklere yönelik nefret ifadeleri içeren pek çok atasözü ve deyim vardır; fakat dönemin şartlarına göre ırkçılık ve nefret söylemlerini arttıracakları öngörülen atasözleri ve deyimlerin kullanılması tercih edilmemektedir.

2. İrkçılık ve Nefret Söyleminin Toplumlara Etkisi

İrkçılık, “İnsanların toplumsal özelliklerini biyolojik, ırksal özelliklerine indirgeyerek bir ırkın başka ırklara üstün olduğunu öne süren öğretisi; rasizm” (Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 2024) olarak açıklanmaktadır. Kendinden olmayanı yabancı olarak tanımlamak, düşmanlık etmek ve ötekileştirmek günümüzde göçlerin artış göstermesiyle birlikte daha fazla gündeme gelmektedir. Yabancı düşmanlığı, toplum içerisinde ulusal kimliğe yabancı olduklarına inanılan ve bu kişileri kabul etmeyen, ötekileştiren, dışlayan, kötüleyen tutum, davranışlar ve önyargılar olarak bilinmektedir. Geçmişten günümüze toplumlar, kendi içerisinde “öteki” olarak görüleni dinsel ya da etnik özelliklerine göre değerlendirerek diğer ülkelerden veya bölgelerden gelen göçmenleri de ten renginden, aidiyetinden, şivesinden, dinî inanışından ya da kimliğinden bağımsız olarak göremeyerek etkilemiş, dışlamış, ötekileştirmiş bazen de yönlendirmiştir (Kocakaya, 2018: 89-90).

Nefret söyleminin; 1997 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından alınan Tavsiye Kararı’ndaki uluslararası düzeyde kabul görmüş tanımına göre: “İrkçi nefret, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimidir.” (Kök, 2022: 763).

1990’lı yıllarda sadece “ırk” ya da “din” saikiyle gerçekleştirilen saldırılar için nefret söylemi kavramı kullanılıyordu. Bu kavram daha sonraki süreçte kişilerin cinsel eğilimi, cinsiyeti, engellilik hâli hatta fiziksel özellikleri (yaşlı-geç/şişman-zayıf olması) için yapılan ayrımcılıkları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Ataman, 2012: 59).

Günümüzde evrensel insan hak ve özgürlüklerinin her alanda vurgulandığı hoşgörü ve eşitlik ilkelerinin aksine; yabancı düşmanlığı, dışlama, ötekileştirme, değerlere saygısızlık, yok sayma ve hakaret içeren yargılar, çağdaş uygarlık seviyesi nitelemesi yapılan tüm ülkelerin aşması gereken önemli sorunlar olarak görülmektedir (Fredrickson, 2007: 5).

Toplumları ayrıştıran, toplumsal bütünlüğün sağlanmasına engel olan, zaman zaman toplumları birbirine karşı kışkırtan, çokkültürlülüğün ve çokdilliliğin karşısında olan ırkçılık ve nefret söylemlerinin, sorunların artmasına ve çeşitlenmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Günümüz toplumları, göçlerle birlikte çokdilli, çokkültürlü yapılar olarak büyümekte ve zenginleşmektedir. Çokdilli ve çokkültürlü toplumlarda ortaya çıkan yapısal, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel sorunların ırkçılığı ve nefret söylemlerini arttırdığı düşünülmektedir.

İrkçılık, nefret söylemleri ya da aşağılama, zamanla kabuk değiştirerek farklı bir boyuta ulaşmıştır. “Yeni nesil ırkçılık” olarak da adlandırılan bu tanım, daha çok kültürel farklılıklara vurgu yapılmaktadır. Genetik özelliklerle açıklanan ırk ve ırkçılık, artık yeni ve daha karmaşık bir anlamda dile getirilmektedir. İrkçılık kavramı artık, “etnocentrism, kültürel dışlama, yabancılara karşı olumsuz tutumlar, anti-Semitizm gibi birçok etnik ve lengüistik”

kavramı içine alan ve sürekli genişleyen bir hâle gelmektedir (Miles, 2000: 99; Memmi, 2000: 184).

Farklı bir tanımla; “kendisi gibi olmayan”a karşı duyulan her çeşit rahatsızlık, endişe, paranoya, nefret, menfaat beklentisi, aşağılama, zorlama, yok sayma bu kavramın içinde kendisine yer bulabilmektedir. Yani artık ırkçılığın, iki farklı renge sahip insanlar arasındaki fark olmaktan çıkarak içine ne konulursa ne ile adlandırılırsa neyi farklı kılmak, öne çıkarmak ya da ötekileştirmek isteniliyorsa onu içeren bir kavrama dönüştüğü düşünülmektedir (Özbek, 2003: 10).

Küreselleşen dünyada göç/göçmen çoğaldıkça toplum içerisinde göçmenlerin “görünürlüğü” arttıkça göçmenler ekonomik, sosyal, siyasal açıdan her alanda yerel halkla aynı haklara sahip oldukça “öteki” olarak görülen, bazen mecbur olunmasa da kabul edilmekte bazen de reddedilmektedir. Bu durum geçmişten günümüze gelen atasözleri ve deyimlerde de görüldüğü gibi, tarihin her döneminde karşılaşılan bir süreçtir.

Atasözleri ve deyimler incelendiğinde görülmektedir ki o toplum içerisinde hangi “öteki” ile daha fazla karşılaşılıyorsa, onun için bir atasözü ve deyim daha fazla kullanılır olmuştur. Bu yüzden de aynı atasözlerinin farklı ırklardan olanlar için kullanılmasının olağan olduğu düşünülmektedir.

Göç, tüm toplumların hem sorunu hem çaresi, hem çözüm aradığı hem zorunlu kaldığı uzun bir süreçtir. Bunun yanında etki, toplumsal tepki, sebep, sonuç barındıran bir konudur. Bu konunun içerisinde birçok sorun vardır; ırkçılık, nefret söylemi, aşağılama, ötekileştirme, dışlama bu sorunların bir kısmını oluşturmaktadır.

Göç edenin, gittiği yere uyum sağlamaya çalışmaktan ziyade öncelikle hayatta kalmaya, yaşama tutunmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda da yaşadığı veya yaşayacağı yerin dilini öğrenmesi önemli bir konu ve sorundur. Dil öğrenmek, küçük yaşlarda daha kolay ve sorunsuz olurken yetişkinlerde daha zor ve karmaşık olmaktadır. İleri yaşlarda dil öğrenme güçlüğüyle karşılaşan kişilerin ya dil öğrenme konusunda isteksiz davrandığı ya da daha fazla çaba sarf etmek zorunda kaldığı düşünülmektedir. Bazen de kişilerin kimliği, yerel dili öğrenme noktasında sorun teşkil edebilmektedir. Geçmişten günümüze ülkenin tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini aktarma yolu ve yöntemi olarak kabul edilen dil, toplumun kimliği ve hafızasıdır.

Toplumlar, gelenek ve göreneklerini aktarırken atasözleri ve deyimlerden de istifade edebilmekte, toplum içerisinde özellikle de karşılaştıkları göçmenlere çeşitli roller, statüler, konumlar atfedebilmektedir. Bu roller bazen aşağılama, ırkçılık, nefret söylemleri, alay etme, insan ilişkileri, ticari ilişkilerin yansıtılması şeklinde de olabilmektedir. “Yeni ırkçılık” kavramı her ne kadar yeni bir tanım olarak kabul edilse de aslında geçmişten gelen atasözleri ve deyimler incelendiğinde sadece ırk kökenine vurgu yapılmaya çalışılmadığı, farklı olanı, farklılıkları ön plana çıkarmak için ırk söylemleri kullanılabildiği de görülmektedir.

“Yeni ırkçılık” olarak adlandırılan, ideolojik boyutu olan “sosyokültürel ırkçılık” toplumda daha fazla görülmeye başlamıştır. “Yeni ırkçılık” somut verileri net olmayan, hissedilen; fakat gerçekliği basit bir şekilde ispatlanamayan bir yapıda görülmektedir. Her toplumun hafızasında da farklı anlamlar ifade edebilmektedir (Ballibar & Wallerstein, 2000: 27-28).

Ballibar, “Yeni ırkçılık; gerçek ‘bütüncül toplumsal görüngü’ farklılık işaretlerinin (isim, derinin rengi, dini ibadet) etrafında eklenilen ve korunma ya da ayırım hayalinin (toplumsal bünyeyi arileştirme, ‘kendi’, ‘biz’ kimliğini her türlü melezleşme, karışma ve istiladan koruma zorunluluğu) zihinsel ürünleri olan söylemlerde, temsillerde ve pratiklerde

(şiddet, hor görme, hoşgörüsüzlük, aşağılama, sömürü biçimlerinde) kayıtlıdır.” demiştir (Sunbas, 2009: 260-281-263; Fenton, 2001: 98).

Atasözleri ve deyimlerde genel olarak hor görme, aşağılama şeklinde olan söylemlerin kendilerinden olmayanlar için kullanıldığı görülmektedir. Toplumlar sosyal yaşam içerisinde, “biz” ve “ötekiler” kavramı çerçevesinde “ötekilerden” uzak durma ya da onları aşağılama eğilimi içinde davranış ve söylemler oluşturabilmektedir. Ötekilerden yabancılaşma, kaçınma eylemi zaman içinde önce söylem olarak nefrete sonra da eylem olarak nefret suçuna dönüşebilir (Kök, 2022: 763-764).

Nefret söylemi literatürde iki farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Birincisi, John Stuart Mill’e (2011: 32) dayandırılan, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirenler: Nefret söylemi de dâhil olmak üzere tüm konuşmaların ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunanlar. İkincisi ise daha baskın olarak kabul gören, konuyu ifade özgürlüğü dışında ele alanlar: Nefret söyleminin temel hak ve özgürlüklerle çatışma içerisinde olduğu için ifade özgürlüğü kapsamında yer almaması gerektiğini savunanlar. Bu durumun da iki temeli vardır. Birincisi, nefret söylemi, temel hak ve özgürlükleri yok etmeye yönelik bir hakkın kötüye kullanımı olarak kabul edilmelidir. Temel amaç, “Bir kişi veya grubu incitmek, kişiliksizleştirmek, taciz etmek, alçaltmak, küçük düşürmek, mağdur etmek veya bu kişi ve gruplara karşı duyarsızlığı ve düşmanlığı artırmaktır.” İkincisi ise nefret söylemine tepki verilmediği takdirde ayrımcı ve düşmanca davranışın uzun dönemde normal olarak görülmeye başlanacağı düşüncesidir (Kök, 2022: 764; Türey, 2016: 36).

Atasözleri ve deyimlerde kullanılan, nefret söylemi olarak algılanmayan daha çok kişiliksizleştirmek, taciz etmek, alçaltmak, küçük düşürmek, mağdur etmek gibi amaçlarla kullanılan ifadeler, zamanla normalleşmeye ve sıradan ifadeler olarak algılanmaya başlamış ve yaygınlaşmıştır.

3. Analiz

Çalışma hazırlanırken, öncelikli olarak Türkiye’de yaşayan farklı kökenlerin kimler olduğu araştırılmıştır. Son 10 yıl içerisinde ülkeye yerleşmiş olan milletler de dâhil olmak üzere, hakkında en çok atasözü ve deyim olanlar bir liste şeklinde hazırlanmıştır. Daha sonra atasözleri ile deyimler doküman ve içerik analizi yöntemiyle taranarak bulunanlar, ilgili milletlerin listesine kaydedilmiştir.

Atasözleri ve deyimler kuşaktan kuşağa geçmiş olsa da zaman içerisinde değişimler göstermiştir. Yaşanılan bölgede en çok hangi milletten kişilerle bir araya geliniyorsa atasözleri ve deyimlerin o kişilere göre evrilmiş olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bir millet için kullanılan atasözünün diğer bir bölgede farklı bir millet için kullanıldığı görülmektedir.

Değişik bölgelerde farklı milletler için olumlu ya da olumsuz ifadelendirmelere rastlanabilmektedir. Yerel halk o bölgede en çok hangi göçmen veya etnik kökenle karşılaşıyorsa aşağılamak, küçük düşürmek ya da kötü göstermek için özellikle onunla ilgili olumsuz söylemler kullanmıştır. Örneğin Karanlı biri torununa kızdığına “Ermeni Dığası”, Trabzonlu biri ise “Rum Kırmaması” demiştir. İzmirli biri aşağılamak istediği kişiye “Yunan Asması” derken, Çukurovalı biri “Ermeni Tohumu”nu tercih etmiştir. Urfalı biri ise sınırlendiği kişi için “Ermeni Dölü” gibi ifadeler kullanmıştır. Toplumda kendi siyasi duruş ve anlayışını kendisinden sonra yetişen kuşaklara benimsetmek isteyen kişilerin de “Ermeni Bozması, Urıs Tohumu, Yunan Gâvuru, Ermeni Türemesi” gibi ifadeler kullandığı görülmektedir (Şenel, 2012: 140-141).

Doküman incelemesi ve içerik analizi tekniğiyle analiz edilen atasözleri ve deyimlerde yer alan ifade ve anlamlar belirlendikten sonra, kategorilere ayrılmıştır. Atasözleri ve deyimler

nefret söylemi-ırkçılık-aşağılama, ticaretle ilgili olanlar, alışkanlıklar-insani ilişkilerle ilgili olanlar olarak 3'e ayrılmıştır. Aşağıda verilen tablolarda bu gruplandırmalar mevcuttur. Tablolardaki atasözleri ve deyimler bakış açısına göre farklı alanlarda da birden fazla gruplandırma içerisinde de incelenebilir.

Farklı olandan tedirgin olma, rahatsız olma ve sonunda da korkma neticesinde ortaya çıkan nefret ve ırkçılık söylemleri, birçok farklı disiplinin çalışma alanı içerisindedir. Nefret ve ırkçılık söylemleri psikoloji, sosyoloji, hukuk, siyasal bilimler, iletişim bilimleri alanlarında incelenen, analiz edilen ve çalışmaların sorunsalı hâline gelen bir konudur (Akova & Kantar, 2020: 249).

Söylem, toplumların hassasiyetlerinin ortaya çıkarılmasında, siyasal erklerin toplum içerisindeki ideolojilerinin ortaya konmasında, toplumları etkilemede ve yönlendirmede kullanılmaktadır. Söylem, ideolojik altyapısı olan düşüncelerin ifadeye dönüşmesi olarak kabul görmektedir (Van Dijk, 2010: 14). Fairclough söylemi, pratikteki toplumsal etkinlik, temsillerle kendisini gösteren ve kimliklerin oluşturulmasını destekleyen bir var olma biçimi olarak tanımlanmaktadır (Fairclough, 2003: 171-174).

Gündemde olan her konu söylem içerisinde yer alabilmekte, bu bazen olumlu bazen de olumsuz olabilmektedir. Günümüzde medyanın kullandığı dilin toplumları siyasal erklerden daha fazla etkileyebildiği düşünülmektedir. Siyasal erkler, medyayı kendi ideolojilerinin yayılması, ötekileştirme, dışlama, etkileme ve yönlendirme için de aracı olarak kullanabilmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde söylem, çok güçlü bir etkileme ve yönlendirme aracı hâline gelebilmektedir. Söylemlerin katı yönetimlerin hâkim olduğu ülkelerde daha sert ve yıkıcı olabildiği; demokratik yönetimlerde ise daha çok yönlendirme amaçlı kullanılabildiği görülmektedir.

Türkiye, ayrımcılık yasağı ile ilgili uluslararası insan hakları sözleşmelerinin çoğunu onaylamış ve imzalamıştır. Bu nedenle de taraf olunan uluslararası sözleşmeler iç hukukun parçası hâline gelmiştir. "Anayasa'nın 90. maddesinde 2004 yılında 5170 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonrası maddenin son fıkrasına şu cümle eklenmiştir: ...Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır¹." Ayrımcılık yasağı; daha önce farklı hukuk dallarında Türk hukukuna girmiş olsa da 2005 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 122. maddesi ile ilk kez ceza hukukunun bir parçası hâline gelmiştir (Karan, 2007: 146-147).

Ayrımcılık yapmak ne denli suç sayılıyorsa nefret söyleminde bulunmak da o denli suç sayılmaktadır. Bir söylemin nefret söylemi olarak adlandırılması için üç unsur barındırması gerekmektedir: Birincisi belli özellikleri sebebiyle bir kişi ya da gruba yönelik olmalıdır. İkincisi kişi veya grubun sahip olduğu özellikler olumsuz olarak nitelendirilmelidir. Üçüncüsü ise olumsuz olarak nitelendirilen kişi veya grubun varlığı hoş karşılanmamalıdır (Demirbaş, 2017: 2697).

Atasözleri ve deyimler gruplanırken daha çok aşağılama temelli söylemler tespit edilmiştir. Atasözleri ve deyimlerde farklı etnik köken, din ve ırklara mensup kişilere yönelik olumsuz söylemler, göstergeler ile örülü mesajların varlığı, semboller ile çağrıştırılan imgelerin yoğunluğu, nefret söylemlerinin önemli örneklemelerini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel sorunsalını oluşturan atasözleri ve deyimlerdeki olumsuz söylemler, kültürlerarası ilişkilerde

¹ 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun için bk. 22.05.2004 tarih ve 25469 sayılı Resmî Gazete.

de sık rastlanan aşağılama eğilimini taşıyan ırkçılık ve nefret suçlarının da örneklemini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmaktadır. Eleştirel söylem analizinin temsilcileri Norman Fairclough, Teun A. Van Dijk, Ruth Wodak, Ron Scollon ve Siegfried Jager'dir. Eleştirel söylem analizi; sosyal eşitsizlik, ayrımcılık, ötekileştirme, iktidar ve hegemonyanın dil kullanımı içerisinde nasıl ifadelendirildiğini, nasıl inşa edildiğini, nasıl açıklandığını, nasıl yorumlandığını ve nasıl meşrulaştırıldığını eleştirel bir bakış açısıyla inceler (Van Dijk, 2010; Fairclough, 2003).

Eleştirel söylem; sosyal problemler, iktidar, eşitsizlik, ötekileştirme, ayrımcılık ve ön yargı gibi sosyal ve önemli konuların söylemsel kaynaklarını ortaya çıkarmak üzere metinler ve konuşmalar üzerinde çalışır; bu kaynakların belirli sosyal, politik ve tarihsel bağlamlarda nasıl sürdürüldüklerini, nasıl yeniden üretildiklerini ve anlamlarını araştırır (Van Dijk, 2006: 121).

Eleştirel söylem analizi, söylem analizinin bir alt koludur. Tek bir kuramsal çerçevesi yoktur. Hem kuramsal hem de analitik olarak çok sayıda söylem analizi yaklaşımı bulunmaktadır. Eleştirel söylem analizinin incelediği konular ve teknikler, araştırmacılara ve yaklaşımlara göre farklılıklar göstermektedir. Eleştirel söylem; toplumsal cinsiyet, ırkçılık, nefret söylemleri, medya söylemleri, politik söylemler, örgütsel söylemler ya da kimlik araştırması gibi konuları incelemektedir. Eleştirel söylem analizi, “sorunu bağlamına oturtup oradan anlam çıkarma sanatıdır” (Özer, 2022: 38-39).

Van Dijk (2010) söylem analizini “makro yapı ve mikro yapı” olarak iki bölüme incelemektedir. Makro yapı bölümünü de “tematik çözümlene ve şematik çözümlene” olarak ayırmaktadır. Makro yapıda haberler, hikâyeler veya argümanlar gibi hiyerarşik bir şemayı inceler. Mikro yapı analizinde ise sentaktik çözümlene, yerel bağdaşıklık, sözcük seçimleri ve retorik çözümlenmelerini incelemektedir. Aktif ya da pasif yapıyla kurulan bir cümlenin anlamı farklı olabileceği için sentaktik çözümlenmede cümlelerin kullanım yapıları incelenmektedir. “Yerel bağdaşıklıkta art arda gelen cümlelerin ve cümlenin bölümlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine bakılmaktadır. Nedensel ilişkide cümle içinde nedensel bağlar aranmaktadır.” (Özer, 2022: 43).

Bu çalışmada, atasözleri ve deyimlerin eleştirel söylem analizi yapılırken mikro yapı analizinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Yapı analizinin dört alt kolundan ilki olan sentaktik çözümlene ile cümlelerin aktif ya da pasif olmasına, cümle yapılarının basit ya da karmaşık olmasına; ikinci alt kolu olan yerel bağdaşıklık kısmı ile de atasözleri ve deyimlerin nedensel, işlevsel ve referansal ilişkilerine dikkat edilmiştir. Sözcük seçimleri ve haber retoriğine bakılmamıştır.

Çalışma için atasözleri ve deyimler 3 gruba ayrılmış ve tablo oluşturulmuştur: 1.Nefret Söylemi ve İrkçılık/Aşağılama ve Küçümseme İçeren Atasözleri ve Deyimler, 2.Ticaret ve Parayla İlgili Olan Atasözleri ve Deyimler, 3.Alışkanlıklar ve İnsani İlişkiler İçeren Atasözleri ve Deyimler. Küfür içeren, insan onuruna yakışmayan atasözleri ve deyimler kullanılmamıştır. Atasözleri ve deyimler incelenirken, genel olarak göçmen grupların “gâvur” olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın kapsamını ilk grup oluşturduğu için her ırktan rastgele bir atasözü ve varsa deyim çözümlenmesi gerçekleştirilmiştir.

1. Nefret Söylemi ve Irkçılık / Aşağılama ve Küçümseme İçeren Atasözleri ve Deyimler

Irkı	Atasözleri	Deyimler
Arap	<p>*Arap ata biner bey oldum sanır, lağlaz (çelem) aşa girer yağ oldum sanır. *Arap, Arap'tan kırk yıl sonra hayfını almış, tez aldım demiş. *Arap eli öpmekle dudak kararmaz. *Arap öldükten sonra pilavı göğsüne dök. *Ne Şam'ın şekeri ne Arap'ın zekeri (yüzü). *Anladım sa Arap olayım. *Say-1 Arap, tab-1 Acem, akl-1 Rum. *Arap'tan paşa, ağaçtan maşa olmaz. *Arabın yağı çok olunca gerisini yağlar. *Arap doyunca Acem çatlayınca yer.</p>	<p>*Arap gibi olmak *Arap'ın yalellisi gibi *Arapsacı gibi *Arapsaçına dönmek *Arap uyandı</p>
Çingene	<p>*Çingeneyle ahab olma, mükâfatın kalburdur. *Çingene, Çingene'ye çatmayınca kasnak boğaza (boyna) geçmez. *Çingene, Çingene'den köy kıskanır. *Çingene'de kapaklı sahan olmaz. *Çingene'ye beylik (mansıp) vermişler, önce babasını kesmiş (asmış). *Çingene'den çoban olmaz, Yahudi'den pehlivan. *Suçluyu kâfire (Çingene'ye) astırırlar. *Çingene eşeği önden gider. *Çingene ciğer pişirir, yemeden karnın(-ı) şişirir. *Köpeklerin dalaşması, Çingene'ye yarar. *Çingene çadırında musandıra ne arar? *Gül dalından odun, Çingene'den (beslemeden) kadın olmaz. *Çingene kızından gelin olmaz. *Çingene kızı hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz. *Çam odununun özü mü olur, Çingene'nin sözü mü olur? *Alma Çingene'den hamuru, laf eder samuru samuru. *Fesat ocağı, Çingene bucağı. *Çingene ele kızmış, kendi çocuğunun ağzını yırtmış *Çingen çalar, Kürt oynar. *Söğüt odunu odun olmaz, Çingene kızı kadın olmaz. *Çingene şaşırınca karısına hala der. *Çingene'ye göre Kürt daha imanlıdır. *Ayı Çingene'yi tanır. *Garip Çingene'nin nesine gerek gümüşlü zurna. *Sen bir garip Çingene'sin, nene gerek gümüş zurna. *Çingene'yle s...işen, ayağının altına koyduğu kiremit eriyene kadar gusletmeli. *Çingene bezinden namazlık olmaz. *Çingene çalar, Kürt oynar; ben böyle düğün görmedim. *Bahçeye erik, kapıya çingene bastırma. *Çingene'nin Bismillahından kıl çıkar. *Yetmiş iki milletin buçuğu.</p>	<p>*Çingenelik etmek</p>
Ermeni	<p>*Ermeni'de irfan, Yahudi'de pehlivan bulunmaz. *Ermeni'den dönme, sonradan görme. *İt derisinden post, Ermeni'den dost olmaz.</p>	<p>*Ermeni gelini gibi kırtmak</p>

Kürt	<p>*Ağaçtan maşa, abdaldan (Kürt'ten) paşa olmaz. *Kürt (Türk) ne bilir bayramı, hörp hörp içer ayranı. *Kürde "inge" demişler, burnu büyümüş. *Karga şakırdamış, bülbülüm sanmış; Kürt ata binmiş, beyim sanmış. *Böğürtlen büyümüş, bağ oldum sanmış, Kürt (Türk) ata binmiş ağa (bey) oldum sanmış. *Kürt'ten olsa evliya, sakın koyma avluya. *Biti yanına, Kürt'ü kapına yavutma. *İş bilmeyen adam, hoşttan anlamayan Kürt itine benzer. *Acemi nalbant, Kürt eşeğinde dener kendini. *Kürt getirdiğini yemez. *Çingene'ye göre Kürt daha imanlıdır.</p>	
Acem	<p>*Arap doyunca Acem çatlayınca yer. *Acem pehpehe, Türk pohpoha gelir.</p>	
Gavur	<p>*Gâvurun ekmeğini yiyen kılıcını sallar *Gâvur gemisi gibi yan gider. *Gâvur olur, Müslüman olmaz. *Gâvur malı çok ama faydası yok. *Gâvurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş olur. *Gâvur evine kap bırakır gibi. *Gâvurdan dost, domuz derisinden post olmaz. *Gâvura bakınca Kürt Müslüman.</p>	<p>*Gâvur kayığı gibi kaynatmak. *Gâvur gelini gibi kırılmak *Gâvura kızıp oruç yemek *Gâvur ölüsü gibi *Gâvurluğu tutmak *Gâvurluk etmek</p>
Laz	<p>*Laz, akli az. *Laz akli, kaz akli. *Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı Laz. *Olsa Laz'dan evliya, sakın uğratma avluya.</p>	*Laz kayığına dönmek
Yahudi	<p>*Yahudi'nin yemeğini ye, evinde yatma; Rum'un evinde yat, yemeğini yeme. *Ermeni'de irfan, Yahudi'de pehlivan bulunmaz.</p>	

2. Ticaret ve Parayla İlgili Olan Atasözleri ve Deyimler

İrki	Atasözleri	Deyimler
Kürt	<p>*Kürdün taşı ödünçtür. *Kürt alamayacağını bağışlar. *Kürt'e (Türk'e, Yörük'e) bir verme, iki ister; akçe verme, çıkı ister. *Kürt, para vereni sever.</p>	
Yahudi	<p>*Yahudi züğürtleyince eski defterleri karıştırır. *Yahudi zengin yaşar, yoksul ölür. *Alım satımda Türk'e istediğinin üçte ikisini, Rum'a yarısını, Yahudi'ye üçte birini ver.</p>	

3. Alışkanlıklar ve İnsani İlişkiler İçeren Atasözleri ve Deyimler

İrki	Atasözleri	Deyimler
Çingene	<p>*Çingene bir olsa şekerle beslenir. *Kırk yıllık Çingene'ye maşa yapmayı öğretme. *Çingene göçünce bayılmaz. *Her gün bayram olsa, Çingene bazlama yer. *Gönüllü Çingene'nin torbası boş gider. *Çingene'nin ekmeği rüyasına girer. *Çingene çoğaldıkça, çeribaşı övünür. *Çingene evinde kaymak aranmaz. *Her Çingene kendi beygirini över. *Ardıcın közü, Çingene'nin sözü.</p>	*Çingene obasına çevirmek.

	*Herkes sakız çiğner ama Çingene kızı tadını çıkarır. *Davul zurnasız Çingene düğünü olmaz. *Çingene düğünü davulsuz, Kürt düğünü zurnasız olmaz. *Çingene'ye şehir içi zindan gelir.	
Kürt	*Kürt'ün kocayanına kuzu güttürürler, Türk'ün kocayanına çocuk avuttururlar. *Ayranını övmeyen Kürt (Türk, Yörük) olmaz. *Alavere, dalavere, Kürt Mehmet nöbete.	
Gavur	*Gâvura Müslümanlığın şartını sormuşlar: "İşitmişim" demiş. *Gâvur diye öldürürler, şehit diye kaldırırılar. *Gâvura kızıp oruç yenmez. *Gâvurun ekmeğini yiyen gavurun kılıcını çalar. *Ölümden öte gâvur köyü yoktur.	*Gâvurun yazığı gelmek. *Gâvur olmak *Gâvur etmek *Gâvur orucu gibi uzamak
Yahudi	*Yahudi ekmeği yiyen Yahudi taraftarı olur. *Yahudi'yi öldürmektense korkutmak yeğdir.	*Yahudi yaygarası *Yahudi pazarlığı yapmak *Bir yeri Havraya çevirmek
Arap	*Arap atının yanında duran ya huyundan ya suyundan. *Arap doyunca Acem çatlayınca yer.	

İncelemeler

Göçün hızla arttığı dünyada "ben ve öteki" kavramları, toplumsal, sosyal, ekonomik, etnik ve siyasi alanlar gibi birçok farklı disiplinde yer alan, tartışılan ve her geçen gün daha fazla gündeme gelen konulardır. Son dönemde yapılan çalışmalar incelendiğinde "ego, egoist, egosentrik, ben, bencillik, benmerkezcilik, öteki, ötekileştirme, dışlama vb." kavramları sıklıkla görülmektedir. "Sosyal grup dinamikleri üzerinden ön yargı konusuna baktığımızda, en önemli katkıyı, sosyal kimlik teorisinin çerçevesinde gerçekleştirilmiş araştırmaların yapmış olduğu görülür." (Demirci, 2016: 217).

Toplum içerisinde gruplaşmaların görülmesi mümkündür ve bu gruplaşmalarda kişiler, kendi gruplarıyla (iç-grup) özdeşim kurarlar. Kendi gruplarını daha değerli, kıymetli olarak nitelendirirken; diğer grupları (dış-grup) daha değersiz ve kıymetsiz olarak görürler (Demirci, 2016: 216-217).

Atasözleri ve deyimler incelendiğinde her toplumun kendi (iç-grup) ile ilgili övücü; diğer toplumlardan gelenler veya diğer toplumlar için (dış-grup) aşağılayıcı, ötekileştiren, küçümseyen, zaman zaman nefret söylemi içeren ya da ırkçılık kavramı içerisine dâhil edilebilecek söylemleri olduğu görülmektedir. Her toplumun söylemlerine tarihten gelen yansımalar ya da göçten kaynaklı memnuniyetsizlikler, ötekileştirmeler, ön yargılar yansıyabilmektedir. "Ermenicede memnuniyetsiz bakışı ifade etmek için kullanılan; *Neden ters bakıyorsun, Türk'ün domuz etine baktığı gibi?; Arapçada hırsızlıkla itham anlamında kullanılan *Onu eve alma, o bir Türk, yine Arapçada dış görünüşünden memnuniyetsizlik anlamında kullanılan *Türk gibi mi görünüyorsun?; Yunancada öfkeli anlamında kullanılan *Türk oldu; Rumence cahil anlamında kullanılan *Seni Türk!" konuya örneklerdendir (Demirci, 2016: 230).

"Atasözleri ve deyimler nasıl ki kültürün bir parçası olan dilin bir ögesiye, atasözleri ve deyimleri oluşturan leksik, morfolojik ve semantik kimi hususlar da bu sözlerin iletisini aktaran söz parçalarıdır. Özellikle atasözleri ve deyimlerde yer alan leksik unsurların yüzey ve derin yapıda söylediği birtakım ileteler bulunmaktadır. Bu ileteler de toplumların / toplulukların hem kendisini hem de öteki toplumları belirginleştirme söylemlerini taşımaktadır." (Hirik, 2018: 159)

Cözümleme 1

“Arap’tan paşa, ağaçtan maşa olmaz.” (AS: 98)

Toplum içerisinde yeteneksiz ve beceriksizliğiyle bilinen kişilerin önemli işlerin başına getirilmemesi için söylenildiği düşünülen bir atasözüdür. Kişilerin Arap olarak belirtilmesinde etken olan birçok faktör olduğu düşünülmektedir. Araplar ve Türkler aynı dine mensup olmakla birlikte farklı kültürel öğelere sahiptir.

Göçmenlerin toplumsal bakış açılarının farklı olması, kadına, çocuğa, hayvanlara karşı değer yargılarının farklı kültürel özellikleri barındırması, söylemlere bazen olumlu bazen de olumsuz yansımaktadır. Paşalık şimdi olduğu gibi söylemin üretildiği dönemde de yüksek bir mertebedir dolayısıyla da beceriksiz olarak nitelendirilen kişilerin bu göreve layık olmadığı için yükselmesi istenmeyebilir. Ya da söylemin üretildiği dönemde paşalık mertebesi sadece yönetimin olduğu saray ya da benzeri kurumda çalışan ve Türk soyundan gelenlere veriliyor olabilir. Her durumda, ön yargılı bir tutum sergilenmiş, kişiler değersiz gösterilmeye çalışılmıştır.

“Arapsacına dönmek” (TDS: 92)

Çözümlemesi güç bir durumun ortasında kalmak anlamına gelen ve günümüzde hâlen kullanılan bir ifadedir. Burada Arap olarak tanımlanan kişilerin kıvrıkcık saçlı, siyah tenli kişiler olarak simgelendiği görülmektedir. Kıvrıkcık ve karışık bir saça sahip olan kişilerle içinde bulunulan durumun özdeşleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Arka arkaya gelen sözcüklerin bir bütünlük sağlaması, bunun anlama yansımaları ve anlamsal bütünlük sağlaması söylem analizinde önemlidir. Bu atasözü ve deyimde kullanılan sözcükler birbirini tamamlamaktadır.

Cözümleme 2

“Söğüt odunu odun olmaz, Cingene kıızı kadın olmaz.” (Hirik, 2018: 168)

MÖ 5. yüzyılda tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat; söğüt kabuğunun tedavi edici gücüne vurgu yaparak, ateş ve iltihaplanma tedavisi için söğüt kabuğu çiğnenmesini önermiştir. Amerika’nın yerli halkları baş ağrısı, eklem ve kas ağrıları, ateş ve üşümede yerel söğüt türlerinden şifa bulmaya çalışmışlardır. Söğüt, Avrupa’nın geleneksel tedavi malzemelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Söğütten yapılan ilaçlar, Mısırlılar, Sümerler ve Asurluların metinlerinde de geçmektedir (Kapucu, 2024).

Söğüt ağacı efsanelere konu olan özel bir ağaç türüdür. Anadolu’da, İran ve Kafkas kökenli topluluklarda da söğüt kutsal bir ağaç olarak kabul edilmektedir. Herodot, MÖ 8-7. yüzyılda İskitli kâhinlerin söğüt dallarını yere koyarak geleceği gördüğünü söyler. Bundan 1500 yıl sonra Mevlâna Mesnevi’sinde “Parlak güneş benimle tutulsun... söğütün sırrı açıklansın” diye yazmaktadır. Apollon’un ilahisinde “Böyle konuştu Apollon ve ellerini bağladı Hermes’in/ Söğütten yapılmış sağlam iplerle/ Ama ipler düştü yere ve ayaklarının dibinde hızla büyüdüler/ Birbirine dolaşarak yere kök salan söğütler/ Hızla sarıp sarmaladılar ve aldılar içlerine her şeyi...” denilmektedir. Söğüt ağacı hem antik dönemde hem de İslamiyet Anadolu’sunda içinde bilinmeyi saklayan ve kehanet ile ilişkilendirilen bir ağaç olarak bilinmektedir (Torlak, 2024).

Söğüt ağacı sobada yakmak için tercih edilen bir ağaç değildir; çünkü içindeki nem oranı yüksek olduğu için çabuk yanmaz. Ayrıca da yukarıda da belirtildiği gibi özel bir ağaçtır. Bu atasözünde söğüt ağacının odunluk görevini iyi yapamayacağı için tercih edilmeyeceği vurgulanmış ve herkesin kendisinden beklenen niteliklere sahip olması gerektiği belirtilmiştir.

Göç alan toplumlarda çokdilli, çokkültürlü, çokkimlikli, çok uluslu bir yapılanma mevcuttur. Yerel halk, göç edenlerin de uyum gösterme sürecine bağlı olarak bu yapılanmaya ayak uydurmaya çalışmaktadır. Ancak söylemlerde her zaman “öteki” olana karşı bir incitme, hor görme, aşağılama, “ötekileştirme” olabilmektedir. Çingenerler 10. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya göç etmiş bir topluluktur. Ancak, toplumda kabul görebilmeleri zaman almış ve atasözleri ve deyimlerde de ötekileştirilmelerine sıklıkla rastlanmıştır.

Çingenerler, toplum genelinde, mevsimlik işlerde çalışan, sürekli yer değiştiren, göçebe olan ve bir yerde sabit hayatına devam etmediği için gelip geçer olarak bilinenlerdir. Anadolu’da kadınların evine, çocuğuna, ocağına, töresine, eşine bağlı olması beklenmektedir. Kadınlar, baba evinden koca evine giderken, bir daha geri gelmemek ve ölene kadar koca evinde kalmak üzere gönderilirdi. Bu atasözünde Çingenerlerin bahsedilen duruma ayak uydurmadığı, kocasını terk edebileceği ya da Anadolu kadınından beklenen hizmetleri gerçekleştiremeyeceği üzerinde durulmaktadır. Burada cinsiyetçi bir söylem kullanılırken aynı zamanda büyük bir ön yargı ile Çingene kadınlarının evlerine sadakatle bağlı kalamama ihtimali net bir şekilde belirtilmiştir. Bu atasözünde Çingenerlere karşı ön yargı oluşturmak ve karşı tarafı kullanılan sözcüklerle bu olumsuzluklara inandırmaya çalışmak amacıyla etkisöz edinimi görülmektedir.

“Çingenelik etmek” (TDS: 246)

Bu deyimle her konuda gereksiz yere pazarlık yapmak ifade edilmiştir. Çingenerlerle yapılan alışverişlerde, yapılan işlerde her daim pazarlık söz konusudur. Genel olarak toplumdan dışlananlar ya düşük ücretlerle çalıştırılmakta ya da ücretlerine zam alamamaktadır. Dolayısıyla bu durumda da Çingenerlerin iş yapmadan önce veya herhangi bir alışveriş esnasında muhtemelen peşin ücret alabilmek veya fazla indirim yaptırmak için pazarlık etmesi olağan bir davranış olarak görülmektedir. Bu durum zamanla Anadolu’da kişilerin diline yerleşen bir deyim hâline gelmiştir.

Çingenerlerle ilgili birçok olumsuz atasözü ve deyim olması, bu topluluğa karşı ön yargının da çok olduğunun bir göstergesidir (Ünaldı, 2012: 617). Nitekim, her topluluk içerisinde hırsız, sadakatsiz, tembel vb. insanlar olabilmektedir. Ön yargı ile bu olumsuzlukları tek bir topluluğa yüklemenin ya da hepsinin öyle olduğunu savunmanın insan haklarına da insan onuruna da yakışmadığı düşünülmektedir. Bu deyimde de Çingenerlere olumsuz bir anlam yüklenerek muhatap olunan toplum inandırılmaya çalışılmaktadır.

Çözümleme 3

“İt derisinden post, Ermeni’den dost olmaz.” (AS: 336)

Köpekler evcilleştirilen ve insanların yararına kullanılan hayvanlardır. Köpekler koruyucudur, çoğu kişi için sevimlidir. İslam dini çevreyi, tabii güzellikleri korumayı, hayvanlar da dâhil bütün canlılara karşı merhametle davranmayı emretmiş, hayvanlara eziyet edilmesini, onların boş yere öldürülmesini yasaklamıştır. Bazı görüşlere göre evde köpek beslemek caiz değildir. Ancak fakihler köpeğin artığının necisliğiyle ilgili hadislerden hareketle avlanmanın yanı sıra ihtiyaç duyulan diğer alanlarda kullanılmak üzere köpek beslenmesinin caiz olduğunu, ihtiyaç olmadığı durumlarda evde köpek beslenmesinin caiz sayılmadığını söyler (Bardakoğlu, 2024).

Kur’an-ı Kerim, Maide Suresi 4. ayette; “Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: ‘İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.’ Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hâle getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyeceğiniz; (hayvanı ava salarken besleme çekerek) üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun,

şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur.” diye buyrulur (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim, 2024).

Köpeğin avlanırken kullanılması helaldir; ama birçok görüşe göre köpek postu üzerinde namaz kılınmaz, dolayısıyla post olarak eve serilmez. Bu söylemde dinî bir bakış açısı vardır. Hadislere göre namaz İslamiyet'in direğidir. Allah'a yakınlaşmak, Allah ile buluşmak için yapılan ibadettir. Kelime-i Şehâdet'ten sonra geldiği kabul edilir. Dolayısıyla İslamiyet'e inananlar açısından son derece önemlidir. Bu yüzden de kirli olduğu düşünülen su ile abdest alınmaz, pis olan yerde secde edilmez. Köpek postunda da namazın kılınamayacağı genel kabuldür.

Ermeniler ile Türkler arasında tarihten gelen birçok sorun mevcuttur. 1915 Ermeni Tehciri meselesi ile de bu sorunlar daha da ön plana çıkmıştır. Ermenilere karşı olan güvensizlik, söyleme de yansımış; Ermeni kelimesi İslamiyet'te necis olarak kabul edilen köpek ile aynı cümle içerisinde kullanılmıştır. Bu durum bilinçli bir tercih olarak algılanmaktadır. Ermeni öykü ve romanlarının bir kısmında da Türklere yönelik aşağılayıcı, küçümseyici; nefret ve ırkçılık içeren söylemler mevcuttur. Tarih boyunca çeşitli sorunlarla karşı karşıya gelen iki toplumun birbirine karşı ön yargılı ve hararetle ifadeler barındıran söylemlerinin olması kaçınılmazdır. Bu atasözünde de bu durumun olduğu görülmektedir. Yazılı ve görsel basının da her iki toplumun hassasiyetlerini sürekli taciz etmesi, iki toplum arasında hoşgörü ve anlayışın gelişmesine engel olmaktadır. Dillendirilen ön yargıların etkisiz edimi çerçevesinde akıllarda yer alması istenmektedir.

“Ermeni gelini gibi kırtmak” (TDS: 336)

Bu deyimde ağır ve yavaş hareket etmek anlatılmaya çalışılmaktadır. Cinsiyetçi bir söylem tercih edilerek, kadınlar üzerinden bir benzetme yapılmıştır. Birçok atasözünde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cinsiyetçilik, kadınları hor görme, aşağılama tabirleri mevcuttur (Özkan & Gündoğdu, 2011: 1138; Genç, 2018: 19). Çalışma hazırlanırken bu durumun en çok Çingeneler üzerinden yapıldığı tespit edilmiş olmakla birlikte bu deyimde de benzer bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Kadınların toplumsal hayattaki rolleri, içinde yaşanılan kültüre, gruba, topluma göre farklılıklar göstermektedir. Türk toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir ve özellikle evlilik hayatında kadının rolü, görevleri genel kabul görmektedir. Türk toplumunda cinsiyetçi bir yaklaşımın olduğu söylenebilir dolayısıyla bu durum atasözleri ve deyimlere de yansımaktadır.

“Biz” kültürü, bu sözleri üretip iletirken Ermenileri “öteki” olarak görmektedir. Yargıların etkisiz edimi çerçevesinde zihinlerde yer alması istenmektedir. Yargıların “biz” kimliğini belirginleştirici “öteki” kimliğini ise betimleyici özelliği görülmektedir (Hirik, 2018: 169-170).

Cözümleme 4

“Kürt'ten olsa evliya, sakın koyma avluva.” (Hirik, 2018: 170)

Kürtler ve Türkler aynı coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşamaktadır. Zaman zaman toplumlar arasında gerginlikler, sorunlar yaşansa da genel olarak halklar birbiri ile uyum içerisinde. Kız alıp vermeler, ticari ilişkiler, komşuluklar neticesinde kültürler birbiri ile kaynaşmıştır. Türkler ile Kürtler arasındaki meselelerin özünde etno-politik bir sorun olduğu varsayılmakla birlikte, siyasilerin kendi çekişmeleri, bölgedeki dış güçlerin etkisi, yoksulluk ve eğitimsizliğin de konuyu derinleştirdiği düşünülmektedir (Erdoğan & Coşkun, 2008: 5). Türkiye, bir bütünlük içerisinde birçok halkın bir arada yaşadığı, son dönemde en fazla göç alan ülkeler sıralamasında da önlere olan bir ülkedir.

Ülke içerisinde yaşayan ve ülkenin bütünlüğü, geleceği ve kalkınması için çalışan her ferdin ırkına, kökenine, diline, dinine ve rengine bakılmaksızın kıymetli olduğu düşünülmektedir.

Evliyalar, Anadolu irfanı için son derece kıymetlidir. Evliyalara saygı gösterilir, dualar edilir. Dinen önemli günlerde onlar adına yemek ve tatlı dağıtılır. Sünnet olan çocuklar, yeni doğan ve 40 günü dolan bebekler, yeni evlenen çiftler, çocuk isteyen kadınlar, evlenmek isteyenler, sınava girecek gençler, iş veya başka bir dileği olan kişiler, sıkıntılarında kurtulmak isteyenler, evliyaların mezarlarına giderek dilek tutar, adak adar ve dua ederler. Dolayısıyla da evliya, Müslüman toplumlarda kabul gören, sevilen, sayılan, güvenilen kişiler olarak bilinirler. Bu atasözünde evliya bile olsa Kürtlere güvenilemeyeceği şeklinde bir genelleme söz konusudur. Oysaki her toplumda iyi niyetli insanlar olduğu gibi güvenilmez, kötü niyetli, hırsız vb. insanlar da bulunabilmektedir. Yaşanan olumsuzluk(lar) neticesinde böyle bir atasözü ortaya çıkmış olabilir. Toplumlar kendinden olmayanı ötekileştirme konusunda acımasız davranabilmektedir. Hoşgörü ve anlayış toplumların “ötekiler” olarak gördüklerinin kabul sürecini hızlandırabilmektedir. Bu atasözünde etkisiz ediminin ön yargı oluşmasına neden olduğu düşünülmektedir.

“Bazı atasözü ve deyimlerde Kürt ifadesinin yerine geçebilecek diğer toplum adları da bulunmaktadır. Biz kimliğinin diğer kimlikleri değiştirebiliyor olması, düşüncenin genel geçer konumda kaldığını, dolayısıyla düzsöz edimlerinin yalnızca edimsöz edimine dönüşebildiğini, Kürt yerine diğer toplum adlarının ikame edildiği sözler bağlamında göstermektedir.” (Hirik, 2018: 171)

Cözümler 5

“Gâvurun ekmeğini yiyen kılıcını sallar.” (AS: 238)

Kişilerin minnet duygusu ve borçlanma hissi yapmayacakları şeyleri bile yapabilmesine neden olabilmektedir. Kendi çıkarları söz konusu olduğunda kişiler, katılmadıkları fikirleri veya tasvip etmedikleri kişileri bile savunur hâle gelebilmektedir. Kişi, inançları ayrı da olsa ondan hoşlanmasa da geçimini sağlayan kişiye hizmet eder.

Anadolu’da yabancı uyruklular için “gâvur” ifadesi kullanılmaktadır ve bu kişilerin hangi milletten olduğu, hangi dili konuştuğu önemli değildir. Aynı dine mensup olmamak da “gâvur” olarak nitelendirilmek ve ötekileştirilmek için yeterli olabilmektedir. Dolayısıyla da farklı olarak görülen kişilere maddi olarak bağlı olmak, manevi olarak da bağlı olmayı beraberinde getirebilmektedir. Kişiler kendi tercihleri noktasında, toplumsal hassasiyetlere sırtını dönebilmektedir.

“Gâvurluğu tutmak” (TDS: 363)

Bu deyimde “gâvur” olarak adlandırılan kişiler, inatçı ve acımasız olarak nitelendirilmektedir. Kişilerin ırkı ve bağlı olduğu inancı önemsizsiz farklı olmasının yeterli bir ölçüt olarak kabul edildiği bir ön yargı vardır ve bunun neticesinde söyleme yansıyan bir ötekileştirme mevcuttur.

Cözümler 6

“Laz, aklı az.” (Hirik, 2018: 171)

Laz, Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan herkes için kullanılan ortak bir addir. Ancak Karadeniz Bölgesi’nde yaşayanlar için Laz, daha doğuda yaşayanlardır. Türkiye’deki çoğu kişi için Laz, Karadeniz ağzı ile konuşan herkeştir. Lazlar, Rize ilinin 25 km kadar doğusunda bulunan Kemer’in doğusuna doğru uzanan sahil bölgesinde yaşamaktadır ve konuştukları dil, Rumların konuştuğu Antik Yunan kökenli dilden tamamen farklı bir dil ailesine mensup olan

Lazca ve Megrelce'dir. Lazlar kendilerini Lazi, anadillerini de Lazuri olarak tanımlar. Lazca; Megrelce, Svanca ve Gürcüceyle beraber Güney Kafkas Dil Ailesine mensuptur. Güney Kafkas Dil Ailesinin, diğer dil grupları ile bir akrabalığı yoktur (Bucaklışı, 2024).

Bu atasözü ile Lazların anlama ve kavrama yetilerinin az olduğu dile getirilmiştir. Toplumların kendinden olmayana karşı ön yargıları her dönemde olmuştur. Yaşanan bir olumsuzluğun genelleme yapılarak herkesi kapsayacak şekilde söylenmesi de sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Türkiye özelinde birçok devlet adamının, iş adamının ve bilim insanının Karadeniz Bölgesi'nden ve Laz kişiler arasından çıkmış olması bu atasözünün hükümsüzlüğünü de göstermektedir. Birçok fıkrada da Lazların akli ile ilgili genellemeler görülmektedir. Edimsöz edimi bağlamında, genelleme bir tavırla Laz toplumunun zekâ düzeyi ile ilgili olumsuz düşünceler aktarılmaktadır.

"Laz kayığına dönmek" (Karadeniz Kültür Envanteri, 2024)

Lazların bir aradayken çok gürültülü bir şekilde konuştukları ve hareket ettikleri bilinmektedir. Genelde geçimini balıkçılıktan sağlayan kişiler olduğu için de bir arada sıklıkla bulunmaktadır. Gürültülü ortam olduğunu belirtmek için de böyle bir deyim oluşturulmuştur.

Cözümlemeler 7

"Yahudi'nin yemeğini ye, evinde yatma; Rum'un evinde yat, yemeğini yeme." (Hirik, 2018: 172)

"Christopher Charles'a göre, hepimiz başkaları tarafından tanımlanmış ve fiziksel özelliklerimizden hareketle bir kategoriye dahil edilmişizdir. Bu, itibari kimliktir." (Güven, 2009: 13; Charles, 2003: 712-713). Dâhil olunan kimlik ile içinde yaşanan toplumun kimliği uyum gösterebilir ya da benzerlikler olabilir.

Türkiye'de yaşayan Yahudilerin özel günlerinden bazıları, içinde yaşadıkları toplumun özellikleri ile benzerlikler göstermektedir. Her ne kadar Yahudi toplulukları, bu özel günlerde öncelikli olarak dinin kurallarını uyguluyor olsalar da içinde yaşadıkları toplumların örf ve adetlerinden de etkilenmektedir. Örneğin, doğum sonrasındaki kadınların lohusalık döneminde yapılan uygulamalar Türk toplumu ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bunun yanında evlilik öncesi nişanlılık, kına gecesi ve gelin hamamı gibi adetler ve törenler de birbiriyle benzeşmektedir (Güven, 2009: 148-149).

Yahudiler aynı Müslümanlar gibi domuz eti yemez. Bu nedenle Müslümanlar Yahudilerin marketlerinden gönül rahatlığıyla alışveriş yapabilir, ürünlerinden yiyebilir. Çünkü Yahudilerde de Müslümanlarda olduğu gibi helal kesim mecburiyeti vardır. Rumlar ise domuz eti² yiyebilir, helal kesimi de sorun olarak görmezler; bu nedenle Müslümanlar onların evinde yemek yemeyi tercih etmezler. İsrailoğulları, yabancı ülkelerde sadece Yahudi gıda kurallarına kesin olarak uyulan yerlerden alışveriş yapabilir. Gıda kurallarına uyulmayan yerlerden alışveriş yapan kişilerin evine misafir olunmamalıdır. Bu kişilerin evinde yatılmaz veya bir şey yenilip içilmez (Yüksel, 2003: 129-130; Mammadli, 2013: 90-91)

Atasözünde her iki toplum için de bir olumlu bir olumsuz yorum kullanılmıştır. Duygu değeri bağlamında olumsuz yargılarda bulunulmuştur. Bu sözlerle de etkisöz edimleri içerisinde toplumdaki muhatapların etkilenmeye çalışıldığı görülmektedir.

"Söz edimleri kuramı bakımından ele alındığında sözün edimsöz edimi, etkisöz bakımından da belirgin yargıları nedeniyle etkisöz edimi gerçekleştirebilecek nitelikte olduğu

² Kur'an-ı Kerim'in el-Bakara 2/173; en-Nahl 16/115; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145 ayetlerinde domuz eti yemek Müslümanlara haram kılınmıştır (Ataseven & Şener, 2024).

görülmektedir. Edimsöz edimi de ‘bildirmek, duyurmak, açıklamak, ifade etmek’ düzleminde gerçekleşmektedir. Sözün ‘dinleyicinin bir şeyi düşünmesini sağlamak, dikkat çekmek’ düzlemi ise etkisöz ediminin gerçekleşebilir olduğunu göstermektedir.” (Hirik, 2018: 159).

Çözümlemesi yapılan 6 atasözünde, cümleler aktif yapıda kullanılmıştır. Bu durum atasözlerindeki öznelerin kararlılığını ve gücünü vurgulamaktadır. Atasözleri genellikle sıralı cümlelerden oluşmaktadır. Atasözünü oluşturan cümleler arasında gizli bir nedensellik ilişkisi vardır. Sadece “Laz, aklı az” atasözü isim cümlesi olduğu için aktiflik durumu incelenememiştir.

Sonuç

Toplumların kimlik yapısının oluşum aşaması ve toplumsallaşma sürecinde dilin önemli bir yeri bulunmaktadır. Dil, kültürün yeni nesillere aktarım sürecini gerçekleştirir. Türk dili bu aktarımı sağlayabilen en zengin dillerden biridir. Toplumlar, tarih boyunca çeşitli nedenlerle göç etmiştir. Göçe neden olan birçok etken olmakla birlikte bunlar arasında iyi yaşam koşullarına ulaşmak, can güvenliğinin sağlanması, kuraklık konuları tarih boyunca itici ve çekici güçlerden olmuştur.

Toplumlar göçle birlikte karşılaştıkları “ötekiler” ile ilişkilerini bazen olumlu bazen de olumsuz olarak şekillendirmektedir. Göçmenler, toplum içerisinde görünür hâle geldikçe, demokrasinin ilkelerini kullanıp haklarını çoğalttıkça toplumdaki tepkilerin de arttığı gözlenmektedir. Toplumlar “öteki” olanı dışlayarak, hor görerek, yok sayarak, aşağılayarak; “öteki” olana nefret söylemlerinde bulunarak, hatta bu eylem ve söylemlerini daha da ileri boyuta taşıyarak ırkçılık yapabilirler. Geçmişten günümüze ötekiler, kendinden olmayanlar, kendisine benzemeyenler, ırkı, dili, dini farklı olanlar eleştirilmiş, hor görülmüş ve nefret söylemlerine maruz kalmıştır. Tarih incelendiğinde bu nefret söylemlerinin fiiliyata dönüşmesi ırkçı yaklaşımlar ve ırkçı hareketlerle ortaya çıkarken, atasözleri ve deyimlerle de dile yansımıştır.

Bu çalışmanın temel malzemesi olan ırkçılık ve nefret söylemi içeren atasözleri ve deyimlerin tespit edilmesinde atasözleri ve deyimler sözlüklerinden, çeşitli makale ve yayınlardan, literatür taramasından faydalanılmıştır. Türkiye’deki ırkçılık ve nefret söylemleri atasözleri ve deyimler üzerinden incelenerek, en çok hangi toplumların nefret ve ırkçılığa maruz kaldığı, hangi ifadelerle dışlanma ve ötekileştirme yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken insan onuruna yakışmayacak cümleler ve ifadeler içeren, resmî kaynaklarda kabul görmeyen atasözü ve deyimlere yer verilmemiştir.

Çalışmada verilerin toplanması ve kategorilere ayrılması için doküman ve içerik analizi yöntemi kullanılırken; verilerin gruplandırılarak incelenmesi için ise eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Kaynaklarda tespit edilen atasözleri ve deyimler 3 farklı gruba ayrılmıştır ve tablo oluşturulmuştur: 1.Nefret Söylemi ve İrkçılık/Aşağılama ve Küçümseme İçeren Atasözleri ve Deyimler, 2.Ticaret ve Parayla İlgili Olan Atasözleri ve Deyimler, 3.Alışkanlıklar ve İnsani İlişkiler İçeren Atasözleri ve Deyimler. Küfür içeren atasözleri ve deyimlere çalışmada yer verilmemiştir. Atasözleri ve deyimler incelenirken, genel olarak göçmen grupların “gâvur” olarak adlandırıldığı belirlenmiştir. Çalışmanın kapsamını ilk grup oluşturduğu için her ırktan rastgele, en çok bilinen olduğu düşünülen bir atasözü ve varsa deyim için çözümlemesi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ilk grubunu oluşturan Nefret Söylemi ve İrkçılık/Aşağılama ve Küçümseme İçeren Atasözleri ve Deyimler kısmında Araplar için 10, Çingeneler için 31, Ermeniler için 3, Kürtler için 11, Acemler için 2, gâvur olarak adlandırılanlar için 8, Lazlar için 4, Yahudiler için

2 tane atasözü tespit edilmiştir. Kaynaklarda, Araplar için 5, Çingener için 1, Ermeniler için 1, gâvur olarak adlandırılanlar için 6, Lazlar için 1 tane deyim tespit edilirken Kürt, Acem ve Yahudiler için herhangi bir deyim tespit edilememiştir.

Çalışmanın ikinci grubunu oluşturan Ticaret ve Parayla İlgili Olan Atasözleri ve Deyimler kısmında Kürtler için 4, Yahudiler için 3 tane atasözü belirlenirken deyim belirlenememiştir.

Çalışmanın üçüncü grubunu oluşturan Alışkanlıklar ve İnsani İlişkiler İçeren Atasözleri ve Deyimler kısmında ise Çingener için 14, Kürtler için 3, gâvur olarak adlandırılanlar için 5, Yahudiler için 2, Araplar için ise 2 tane atasözü tespit edilmiştir. Kaynaklarda Çingener için 1, gâvur olarak adlandırılanlar için 4, Yahudiler için 3 tane deyim tespit edilirken, Kürt ve Araplar için deyim tespit edilememiştir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre Türkiye’de Çingener, Araplar, Kürtler ve gâvur olarak tanımlananların atasözleri ve deyimler aracılığıyla diğer ırklardan daha fazla ötekileştirildiği tespit edilmiştir. Günümüzde birçok devlette, göçten kaynaklı uyum sorunları yaşanmakta ve göçmenler ötekileştirilerek dışlanmaktadır. Bir ülkede üçüncü nesil olarak yaşayan kişiler bile toplumda kabul noktasında sorunlar yaşayabilmektedir.

Atasözleri ve deyimlerin, toplum hassasiyetlerinin dile getirilmesi noktasında birleştirici özelliği olduğu kadar, ötekileştiren, ayırıştırıcı, aşağılayan, yok sayan yönü de olabilmektedir. Çalışmada, ırkların ayırıştırılmak yerine çoğunlukla “gâvur” olarak adlandırıldığı ve yabancıların tek bir isim altında toplandığı görülmektedir. Diğer gruplara göre en çok Çingenerin atasözü ve deyimlerde ötekileştirildiği tespit edilmiştir. Toplumların ön yargılarından arınması ve hoşgörü ile geleceği kurgulamasının toplum içi şiddeti önleyerek sosyal uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akova, S. & Kantar, G. (2020). Kültürlerarası iletişim bağlamında nefret söylemi ve Christchurch kenti cami saldırıları örneklemini üzerinden bir söylem analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 245-260.

Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*, 2 Cilt. İnkılâp Kitabevi.

Alkaya, E. (2006). Dil ve söz bağlamında Kırım Karay Türklerinin atasözleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 89-99.

Alp, H. (2016). Çingenerlere yönelik nefret söyleminin Ekşi Sözlük’te yeniden üretilmesi. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 3(2), 143-172.

Ataman, H. (2012). Nefret suçlarını farklı yaklaşımlar çerçevesinden ele almak: Etik, sosyo-politik ve bir insan hakları problemi olarak nefret suçları. Y. Aytekin İnceoğlu (Der.), *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde (47-80. ss.) Ayrıntı Yayınları.

Ataseven, A. & Şener, M. (2024, Eylül 22). Domuz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/domuz>

- Aydın, S. (2013). Kültürel miras olarak atasözlerinin kullanımı üzerine Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *Folklor/Edebiyat*, 19 (75), 173-192.
- Ballibar, E. & Wallerstein, I. (2000). *Irk ulus sınıf*. Metis Yayınları.
- Bardakçı Tosun, S. (2024). Fransa, Macaristan Cumhurbaşkanlarının Twitter paylaşımları üzerinden Avrupalı olmayan göçmenlere bakış açısının incelenmesi. *Journal of Awareness*, 9(1), 121-140.
- Bardakoğlu, A. (2024, Eylül 22). Köpek. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kopek>
- Bucaklışı, İ. A. (2024, Ağustos 8). Lazlar kimdir? <https://www.lazenstitu.com/lazlar-kimdir/>
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal gerçeklik ve dil*. Multilingual Yayınları.
- Charles, A. D. C. (2003). Skin bleaching, self-hate and Black identity in Jamaica. *Journal of Black Studies*, 33(6), 711-728.
- Demirbaş, T. (2017). Nefret söylemi ve nefret suçları. *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan*, 19(Özel Sayı), 2693-2701.
- Demirci, K. (2016). Başka toplumları nasıl nitelendirdiğimiz konusuna dilbilimsel bir bakış. M. Surur Çelepi (Ed.), *İsmail Çetişli Hatıra Kitabı* içinde (216-233. ss.), Akçağ Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim konular, kavramlar, teoriler*. Anı Yayıncılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim. (2024, Eylül 21). Mâide Suresi - 4. ayet tefsiri. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/673/4-ayet-tefsiri>
- Erdoğan, M. & Coşkun, V. (2008). Türkiye'nin Kürt meselesi. *Liberal Düşünce*, 13(50), 5-18.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourses: textual analysis for social research*. Routledge Taylor&Francis Group.
- Foucault, M. (2014). *Bilginin arkeolojisi*. (Çev: V. Urhan), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1981). The order of discourse. R. Young (Ed.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Routledge and Kegan Paul.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite, ırkçılık, sınıf ve kültür*. (Çev: N. Şad), Phoenix Yayınevi.
- Fredrickson, G. M. (2007). *Racism: A short history*. Princeton Classics.
- Fromm, E. (1973). *Çağımızın özgürlük sorunu*. (Çev: B. Güvenç), Özgür İnsan Yayınları.
- Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde toplumsal cinsiyet algısı olarak kadın. *Folklor/Edebiyat*, 94(1), 13-34.
- Gökalp, Z. (1975). *Türkçülüğün esasları*. Sebil Matbaacılık.
- Güven, E. (2009). *Türk-Yahudi günlük yaşamında dönemsel ve mekânsal değişimler: Kuzguncuk örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hirik, E. (2018). Söz edimleri kuramı bağlamında atasözleri-deyimlerde toplum/topluluk adları ve duygu değerleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 158-177.
- Kapağan, E. (2021). Kültür, tarih ve kimlik açısından dilin önemi. *Karabük Türkoloji Dergisi*, 4(4), 49-58.
- Kapucu, B. (2024, Eylül 8). Hüznü anlatan ama şifa veren bir ağaç: Söğüt. <https://acikradyo.com.tr/botanitopya/huznu-anlatan-ama-sifa-veren-bir-agac-sogut>

- Karadeniz Kültür Envanteri. (2024, Ağustos 17). <https://karadeniz.gov.tr/sozlu-edebiyat-7/>
- Karahan, A. (2020). Tonyukuk Yazıtında atasözleri ve deyimler. M. Akkuş (Ed.) *Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler* içinde (31-50. ss.), Akçağ Yayınları.
- Karan, U. (2007). Türk hukukunda ayrımcılık yasağı ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinin uygulanabilirliği. *TBB Dergisi*, 20(73), 146-173.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kocakaya, R. (2018). Göç bağlamında yabancı düşmanlığı ve toplumsal bütünleşme. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(8), 88-96.
- Koçak, A. & Arun, Ö. (2013). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.
- Komisyon. (2019). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök H. A. (2022). Nefret söyleminin kökeni nedir? Literatürde ve uluslararası raporlarda nasıl yer alıyor? *TRT Akademi*, 7(15), 762-769.
- Mammadli, B. (2013). *Yahudilikte beslenme kuralları (Kaşerut)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Miles, R. (2000). *İrkçilik*. (Çev: S. Yaman), İzdüşüm Yayınları.
- Mill, J. S. (2011). *On liberty*. The Lawbook Exchange.
- Memmi, A. (2000). *Racism*. Minnesota University Press.
- Özbek, S. (2003). *İrkçilik*. Bulut Yayınları.
- Özer, Ö. (2022). Eleştirel söylem çözümlemesi: Haber örnekleri üzerinden bir inceleme. *Etkileşim*, (9), 36-54.
- Özkan, B. & Gündoğdu, A. E. (2011). Toplumsal cinsiyet bağlamında Türkçede atasözleri ve deyimler. *Turkish Studies*, 6(3), 1133-1147.
- Özkan, İ. (2018). Türk kültürel kimliği. R. Özkan (Ed.), *1. Uluslararası Develi Âşık Seyrâni ve Türk Kültürü Kongresi "Türk Kültürü Bildirileri"* içinde (39-42. ss.), Develi Belediyesi Yayınları.
- Parlatır, İ. (2010). *Atasözleri*. Yargı Yayınevi. [AS]
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Arkadaş Yayınevi. [TDS]
- Sev, G. (2021). Atasözlerinde sayılar bağlamında eş dizimsel ilişkiler. *Hamza Zülfikar Armağanı* içinde (565-576. ss.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sunbas, A. (2009). Batı Avrupa'da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme, *Alternatif Politika Dergisi*, 1(2), 260-281.
- Şah, U. (2020). Eleştirel söylem analizi: Temel yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (7), 210-231.
- Şenel, M. (2012). Bilinçaltına dayalı etnik küfürler. *Karadeniz Araştırmaları*, 32(32), 137-154.
- Tapan, A. (2022). Türk atasözlerinde toplumsal kabulün şartları: Kalıp yargılar ve simgesel sınırlar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 679-702.
- Tetik, B. (2013). *Açıklamalı deyimler sözlüğü*. Nesil Yayın Grubu.
- Timuroğlu, V. (2000). *Hoşgörü, dostluk ve dayanışmayı içeren atasözleri*. Betik Yayıncılık.

Torlak, H. (2024, Ağustos 19). Anadolu kültüründe söğüt ağacı.

<https://yeryuzuagaci.wordpress.com/2018/12/09/anadolu-kulturunde-sogut-agaci/>

Türay, A. (2016). *Nefret söylemi bağlamında halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçu*. Seçkin Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2024). <https://sozluk.gov.tr/>

Ünaldı, H. (2012). Türkiye’de yaşayan kültürel bir farklılık: Çingeneler. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 615-626.

Van Dijk, T. A. (2006). Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11(2), 115-140.

Van Dijk, T. A. (2010). Söylem ve iktidar. (Çev: Pınar Uygun), A. Çavdar, A.B. Yıldırım (Ed.), *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* içinde (9-44. ss.), İstanbul Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Yetim, M. & Erdağ, R. (2018). Uluslararası ilişkilerde eleştirel söylem analizi: Revizyonist söylemin gelişimi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 79-100.

Yıldırım, B. & Yıldırım, N. H. (2023). Türk atasözlerinde yer alan pedagojik anlamlar ve çağdaş yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 459-475.

Yüksel, F. (2003). *İslam Hukuku ve Yahudi Hukuku’nda helal-haram kavramları açısından gıdalar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

As migration and immigration increase in the global world, it is seen that hate speech and racism against the foreigner increase in society. European countries, especially after World War II, received immigration first from among themselves, then from colonial countries, and as a last resort from developing or underdeveloped countries in order to revitalize their destroyed countries and economies.

With the incoming immigrants, societies have transformed from an isolated structure and nation-state understanding to a cosmopolitan structure. Today, while countries accept qualified immigrants in order to increase the welfare level of their societies and increase the country's economy, they can be insensitive and strict towards societies that have to migrate due to humanitarian obligations. As societies receive immigration, the immigrants are categorized as "different ones" and "others".

In every period of socialization reactions have been shown to those who are different and othering has been seen. Societies have categorized those who are different according to their cultural characteristics, religions, languages, and races and sometimes approached those who are different with generalizations and prejudices. In order to bring cultures and identities closer to each other and to identify and solve problems, education is very important to ensure harmony and cohesion.

In order to live together, it is very important to ensure the social cohesion of societies, and here language and language education comes into play. Language is both a separating and unifying element for societies. It acts as a bridge in transferring cultures and connecting the past to the future. The Turkish language is an extremely rich language with its general structure. Turkey is a geography that has received immigration from past to present, and therefore it is a society living together with different cultures.

Proverbs and idioms have been used to convey a society's habits, customs, traditions, religious elements, humanitarian and commercial relations, praise and praise. Proverbs and idioms also provide the knowledge of other societies encountered in the history of that society. Societies have used proverbs and idioms sometimes to glorify the "other" and sometimes to denigrate it. Proverbs and idioms have a unifying feature at the point of expressing the sensitivities of the society, as well as the aspect of othering, separating, humiliating, and ignoring.

In this study, racism and hate speech against immigrants and other minority groups in the society are analyzed through proverbs and idioms, and it is tried to determine which communities are most exposed to hate and racism in Turkey. While the document and content analysis method was used to collect and categorize the data in the study, the critical discourse analysis method was used to group and analyse the data.

These categories are divided into those related to hate speech and racism//degradation and belittlement, trade and money, habits, and human relations. Out of 104 proverbs and 22 idioms, 71 proverbs and 14 idioms were found to contain hate speech and racism//humiliation and belittlement. In the second group, 7 proverbs are related to trade and money, and in the third group, 26 proverbs and 8 idioms are related to habits and human relations.

As a result of the study, it was determined that people defined as Gypsy, Arab, Kurd, and Giaour (a word generally used for foreigners) are otherised through proverbs and idioms. In this study, dictionaries of proverbs and idioms, various articles and publications, and literature review were used. In this study, proverbs and idioms that contain sentences and expressions that do not befit human dignity and are not accepted in official sources are not included.

Every society is concerned and anxious about those they see differently. Today, in many countries, we see that anti-immigrant sentiments have turned from hate speech into acts of racism. Political authorities are trying to produce policies for social integration and social cohesion as well as measures against hate speech and racism. In order for people belonging to different communities to live together in Turkey, the media and politicians should pay attention to their discourse. Thus, it is thought that the discourses used to influence and direct public opinion will be more democratic, moderate, and unifying.